

Menedék. A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában 1950-1958 között végzett diákok visszaemlékezései. Szerk.: Csiha András – Győri L. János – Nagy László – Molnár István – Virágh Lászlóné.

Debrecen, Debreceni Református Kollégium Baráti Köre, 2013. (Második, bővített kiadás.) 334 old.

„Több mint 60 év távlatából az emlékezés olyan, mint a ferdítő vagy torzító tükör. Egyes dolgok fel vannak nagyítva, mások kiesnek a fókuszából.” Az idézett sorok a 2011-ben először megjelent, 2013-ban a második, bővített kiadást megérő *Menedék* című kötet nyitó szövegének elejéről származnak. Az intézmény fennállásának 475. évfordulójára kiadott gyűjtemény – amint az előszóban is elhangzik – lehetőség arra, hogy „a [...] gimnázium öregdiákjai ily módon róhatják le hálájukat Alma Materük iránt”. (9. p.) Hasonló érzéseket nevez meg a vállalkozás fő mozgatórugójaként az emlékkönyv elkészítését kezdeményező, majd a szerkesztés folyamatában szintén szerepet vállaló Csiha András is: „A Kollégium, a Gimnázium és tanáraink iránt érzett szeretet és tisztelet motivált.” (244. p.)

A kötetben közel 60 – korabeli fényképekkel gazdagon illusztrált – visszaemlékezés található, kiegészülve az említett időszak végzős osztályainak névsorával. Az írások témája és terjedelme rendkívül változatos. A teljes élettörténet-elbeszélések mellett vannak olyanok, amelyek csak az iskolai emlékekre koncentrálnak, de előfordul az is, hogy egy szöveg csupán valamilyen konkrét, rövid történet felidézéséből áll.

Az öregdiákokkal szemben támasztott szerkesztői elvárásokat – már amennyiben voltak – nem ismerjük. Ugyanakkor egy ilyen jellegű kötetbe tervezett publikációra való felkérés gesztusszerűsége természetesen eredményezhet olyan prekoncepciót, amely szerint az adott iskolát mindenképpen fontos – vélhetően pozitív – szereppel kell felruházni a visszaemlékezés a saját elbeszélésében. A kiadvány metaforikus címe szintén befolyásolhatta a készülő szövegek modalitását, hangvételt. Lehet, hogy már az első kiadás közreműködői is ismerték ezt írásaik elkészítése előtt, a második, bővített kiadásban először publikáló szerzőkre azonban bizonyosan hatott valamiképpen. Az ilyesfajta meghatározottság hasonló a szóbeli életút-interjú situációjához (ami az *oral history* alá sorolható megnyilatkozási formák egyike), amikor a kutató előfeltevései, kérdései irányítják az elbeszélőt. Fontos különbség azonban, hogy az írásbeli visszaemlékezések esetében nem kell számolnunk azzal a médiumváltással (tulajdonképpen az első interpretációval), amely a verbális közlések papírra rögzítésekor igen fontos tényező.

„Mennyire hihető és mire alkalmas?” – teszi fel a kérdést Gyáni Gábor az *oral history* alkalmazhatóságának vizsgálatakor,¹ és tehetjük fel mi is a *Menedék* szövegeit olvasva. Ezzel az állítással természetesen nem az írások „fontosságát” vagy igazságtartalmát szeretném kétségbe vonni, csupán a szóbeli, személyes történetek – az előzetes meghatározottság melletti – két

¹ GYÁNI GÁBOR: Emlékezés és oral history. In: Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Bp., 2000. (továbbiakban: GYÁNI, 2000.) 128. p.

másik tulajdonságára célzok: az emlékezés sajátjaiból adódó szubjektív–rekonstruktív jellegre és a narratív megformáltságra. Gyáni szerint az emlékezés – legyen az bármilyen részletes – mindig a jelenből íródik, ami azt jelenti, hogy nem a múlt eseményeinek pusztá felidézéséből, reprodukciójából áll (ez nem is lenne lehetséges), hanem a visszaemlékezés horizontjából – szövegszerűen – konstruálódik. Amikor a múltról beszélünk, mindig egy összefüggő rendszer keretében tesszük: az előadott események azáltal lesznek kiválasztva, hogy mennyire relevánsak a – jelenből megalkotott – történet szempontjából – erre utal a recenzió elején álló idézet.² Ez a narratív megformáltság természetesen leegyszerűsítéssel, a történetek problémamentessé tételével jár együtt: egyes elemek elmaradnak, míg mások új részletekkel bővülnek.

Egy másik – az előbbihez szorosan kapcsolódó – szempontból megközelítve: az élettörténet elbeszélése, amellyel, hogy szelektálás, mindig ábrázolás, megjelenítés is, tehát fontos szerepe van az identitás létrehozásában.³ Boga Bálint szerint 65-70 éves korra már mindenképpen ki kell alakulnia annak a készletnek, amely az addigi életút áttekintésére, számbavételére, a saját pozíció kijelölésére sarkall.⁴ A kötetben megjelenő visszaemlékezések elkészítése erre is lehetőséget teremtett az öregdiákok számára. Az emlékezésem alapuló önazonosság az elmondás, a történetbe rendezés által válik megragadhatóvá, ezért beszélhetünk narratív identitásról,⁵ melyben alapvető törekvésként jelenik meg az egységes énkép felvázolása: a megjelenítendő események kiválasztása ez alapján megy végbe. Ennek megfelelően: a kötetben található írások egyik fontos része lehet az iskola (a „refis” múlt) szerepének elhelyezése a személyes élettörténetben. Azok a visszaemlékezők, akik teljes életútjukat áttekintik, szinte kivétel nélkül azzal zárják mondandójukat, hogy kifejezik hálájukat, köszönetüket az intézmény iránt: „A gimnáziumban és a kollégiumban töltött évek erősen befolyásolták egyéniségem kifejlődését. Nem bírom elképzelni, hogy a hazám, a népem, az egyházunk iránt érzett szeretetem, kötelességérzetem s az önfegyelem olyan fokra fejlődött volna a kollégiumi nevelés hatása nélkül, mint amilyenek lettek. Köszönet mindeztért.” (19–20. p.)

Nézetem szerint ezeknek az előzetes megfontolásoknak a mérlegelésével érdemes olvasni a *Menedék* szövegeit, melyek a Debreceni Református Kollégium történelmének egyik legnehezebb korszakáról közvetítenek képet, amikor az iskola olyan diákok (kuláknak minősítettek, lelkészek, egykori katonatisztek, csendőrök gyermekei) számára is tanulási lehetőséget biztosított, akiket nem sok más intézmény fogadott volna be az országban. Ebből a szempontból válik értelmezhetővé a kötet címében szereplő metafora, melyet tovább erősítenek a könyvben található hasonlatok, meg-személyesítések. Ilyen például az apafigurává antropomorfizált intézmény

² GYÁNI, 2000. 131. p. (Az emlékezés episztemológiája – ha olykor naivnak tűnően is – a *Menedék* c. kötet több másik elbeszélőjénél is reflektálttá válik: 119., 129., 148., 182., 223., 278. p.)

³ NIEDERMÜLLER PÉTER: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. In: *Etnographia*, 1988. 3-4. sz. (továbbiakban: NIEDERMÜLLER, 1988.) 381. p.

⁴ BOGA BÁLINT: Időskor és narratív identitás. In: *Kultúra és közösség*, 2013. 3. sz. (továbbiakban: BOGA, 2013.) 47. p.

⁵ BOGA, 2013. 50. p.

képe: „Mit jelentett nekem a Debreceni Református Kollégium? A távoli apámat pótolta. Amióta pedig már ő nem él, azóta egyedül figyeli sorsomat, legalábbis én magamon érzem tekintetét és félőn tisztelem.” (52. p.) Az öregdiákok visszaemlékezéseiből egy olyan gimnázium képe rajzolódik ki, amely a korszak egyetlen működő református középiskolájaként védelmet tudott nyújtani a külső fenyegetéssel, a fennálló rezsim vallásellenességével szemben. Ahogyan arra többen is utalnak: elfeledtetve, „hogyan kívül milyen rossz világ van”. (220. p.)⁶ A „belül” és a „kívül” dichotómiája a szövegek alapvető szervező erejének tekinthető. A Kollégium sajátos előírásai, felépítése, belső rendje szembeállítódik a kommunista diktatúra működésével; míg az iskolát a nyújtott teljesítménnyel arányos elismeréssel jellemzik a visszaemlékezők, addig a kommunista rendszert a származáson alapuló egyenlőtlen megkülönböztetéssel írják le.

Az egyházi iskola tanulóinak jutott marginális pozícióból való kitörés, az öregdiákok szerint, jellemzően olyan területeken valósulhatott meg a korban, melyek önálló, rögzített szabályrendszerrel és értékelési normával rendelkeznek. Ezt, a tanulmányi versenyek mellett, leginkább a sportról mondják el: „A sport tehát, mint később tapasztaltam, nekem diákként egy tisztességes kitörési lehetőséget teremtett a hátrányos megkülönböztetés alól.” (207. p.) Az 50-es évek magas szintű refis sportéletét jól jellemzi, hogy – miként az első kiadáshoz írt előszóban elhangzik – Csiha András eredetileg csak ezt a területet szerette volna feldolgozni, a kötet végleges, tágabb koncepciója csak a későbbi egyeztetések során alakult ki (10. p.). A visszaemlékezők között szép számmal találunk egykori megyei-, országos bajnok, felnőtt-, vagy korosztályos-válogatott sportolókat, akik eredményeikkel nemcsak önmaguknak szereztek dicsőséget, hanem az iskola működését is legitimálták a rendszer támadásaival szemben.

Amint azt az eddigiekben is láthattuk, a visszaemlékezések általában az egyén és a közösség viszonyait közlő artikulálódnak: az identitás csak a másokkal való interakcióban, külső referenciákhoz képest alakulhat ki, tulajdonképpen a személy és a társadalom kölcsönhatása fejeződik ki benne.⁷ A szövegeket olvasva nemcsak az adott elbeszélőről kapunk képet, hanem egyrészt – természetesen – az iskoláról, másrészt a tágabb társadalmi környezetről, tehát egyfajta korrajzot is nyújtanak. Ezeket a tablókat azonban azzal a kritikával kell kezelnünk, hogy az elbeszélő az írás jelenidejében (s nem a visszaemlékezés tárgyának idejében) számára rendelkezésre álló történelmi/politikai/stb. tudáskészletét felhasználva festette meg őket, tehát hangsúlyozottan számolnunk kell az emlékezés jelenből konstruáló, a későbbi közösségi, kanonizált és/vagy alternatív múltinterpretációkat is magába olvasztó jellegével. Mivel azonban a személyes visszaemlékezések (és általában az élettörténet-elbeszélések) egyik fő feladata az egyén számára, hogy a megtett életutat jelentéssel, jelentőséggel lássák el, szintén feltételezhető, hogy a közösségi, társadalmi kérdések valamelyest a

⁶ Egy másik visszaemlékező ezt így fogalmazza meg: „A politikai küzdelmekről hangos külvilág zaját felfogta a Kollégium vastag fala, és az újrakezdés nehéz éveiben az évszázados állandóság higgadt nyugalmát árasztotta. A régi szokások szerint zajló kollégiumi életben a szegénység, a sovány konviktusi koszt nem okozott riadalmat, kétségbeesést, sokkal inkább a rendíthetetlen megmaradás bizonyítéka volt.” (50. p.)

⁷ BOGA, 2013. 50. p.

visszaemlékező személyes tapasztalatát is képezik, az ő személyiségén keresztül átszűrődve jelenítődnek meg.⁸

A *Menedék*ben található írásokra is jellemző ez a kettősség: amellet, hogy egy-egy személy életútját (vagy annak részletét) mutatják be, egy közös identitásra, illetve a közösség identitására szintén következtetni engednek.⁹ A visszaemlékezéseket olvasva egy nagyjából homogén csoport-identitás bontakozik ki: többségében sikeres emberek írásait olvashatjuk, akik idős korukban is tartják a kapcsolatot a kollégiummal, illetve egykori diáktársaikkal. Éppen ezért a visszaemlékezők társasága – bár valószínűleg nem is ez volt a cél, és nem tudatosan alakult így – nem nevezhető reprezentatívnak. Az iskola 50-es évekbeli helyzetének pontosabb megértéséhez ugyanis szükséges lenne megnézni, hogy a későbbi életpályájukat tekintve kevésbé sikeresek miként emlékeznek utólag a kollégiumra. A hozzájuk mint kontrollcsoporthoz való eljutás azonban meglehetősen nehéz. Ők ugyanis nagyrészt talán nem tagjai annak a hálózatnak, amelynek azonban részei a *Menedék* szerzőgárdája. E közösség *utólagos, jelenlegi* fontos összetartóinak tűnnek a kisebb-nagyobb időintervallumonként megrendezett osztálytalálkozók, melyek a történetek közös újramondására is lehetőséget teremtenek – erre éppen egy olyan öregdiák elbeszéléséből következtethetünk, aki évtizedekig kimaradt ezekből a találkozókból: „Az én esetemben azért is nehéz a részletekre való emlékezés, mert az 1950-ben történt érettségim óta nagyon ritkán volt alkalmam találkozni volt osztálytársaimmal, amikor a gimnáziumi vagy kollégiumi emlékeimet felújíthattam volna.” (15. p.) A közös újramondás némileg egységesíti is a különféle történeteket, melyek így egyfajta kollektív, de részben *utólag* kialakított tudást eredményeznek az elbeszélések szerint *együtt* átélt múltból. A kötetből kibontakozó homogenitás tehát nem feltétlenül jelent az osztálytalálkozókat (mint csoportidentitást és elbeszélési narratívákat egységesítő eseményeket) is megelőző, azaz „kezdetől” azonos látásmódot.

A legizgalmasabb elbeszélések mégis azok lesznek (bár az előbbi megjegyzésem szerint ezeket nehéz szétszálazni), melyekben eltérő kép bontakozik ki ugyanazokról az eseményekről, személyekről,¹⁰ hiszen ezekben domborodik ki az emlékezés szubjektív, perspektivikus jellege, amely nem a múlt magyarázata, hanem sokkal inkább annak megértése szempontjából fontos.¹¹ A *Menedék* írásai egy olyan korszakról tudósítanak, persze utólag, évtizedek távlatából, melyről nagyon kevés írásos dokumentum maradt fent, ezért jóformán csak a ma is élő tanúk elbeszélései alapján tudunk róla képet alkotni.¹² A visszaemlékezések tehát természetesen nem alkalmasak egy átfogó történeti kép megalkotására, de személyességükkel, közérthetőségükkel ismerősebbé tehetik a Debreceni Református Kollégium történe-

⁸ Vö. GYÁNI, 2000. 138–139. p.

⁹ Ennek teoretikus, részletesebb áttekintését ld.: NIEDERMÜLLER, 1988. 378. p.; VÉRTESI LÁZÁR: Oral history – a szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. In: *Aetas*, 2004. 1. sz. 163. p.

¹⁰ Ebből a szempontból hasznos lenne egy névmutató összeállítása, amely megmutatná például ugyanazokról a tanárokról, alkalmakról szóló különféle feljegyzéseket.

¹¹ GYÁNI, 2000. 136. p.

¹² GYÓRI L. JÁNOS: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek...világosító lámpása” – A Debreceni Református Kollégium története. Debrecen, 2006. 62. p.

tének egyik legnehezebb időszakát. A volt refisek csoportidentitását megerősítheti, a más iskolákba járók számára pedig a hasonlóságokkal és különbségekkel válhat izgalmassá az „emberarcú”¹³ történelem illúziója: „Egy ember életében 45 év nem kis idő. Megpróbálom ezeket sorba venni és érzékeltetni az életem évtizedeit, természetesen nem objektív történetíróként, mert ilyen képesítesem nincs, hanem az eseményekben élőként, ha lehet, egy kissé távolról nézőként, ha lehet, megbocsátóként, közelítve a megbékélést.” (262. p.)

(ism.: Pótor Barnabás)

¹³ A kifejezést a következő kiadvány – BÖLCSKEI GUSZTÁV által jegyzett – előszavából kölcsönöztem: A Debreceni Református Kollégium és az 1956-os forradalmi események – Dokumentumgyűjtemény és visszaemlékezések az 1956/57-es tanév történetéhez. Szerk.: Győri L. János. Debrecen, 2006. 6. p.